

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2009

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 11.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A (30)
KHETHEKANYO YA B (10)
KHETHEKANYO YA C (30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani Khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

TSHINYALELO I VHANGWAHO NGA MULILO

Mulilo u shumiswa duvha liñwe na liñwe u itela u swikelela thodea dzashu dza vhutshilo. Fhedzi arali wa sa shumiswa zwavhudi u a tshinyadza.

Tshinyalelo i vhangwaho nga mulilo a i bvi kule. Vho-Ludongo vho vha vha tshi khou fhisa mavhivhi museni wavho musu mulilo u tshi vha ponyoka wa vho fhisa tsimu ya Vho-Mabuda ya mihafukhada ya hekhithara dza fumi. A wo ngo vha mulandu mutuku, vho swikisana na ha vhoramilayo. Mafhungo o do lala nge Vho-Ludongo vha rengisa namana dzavho vha lifha mulandu.

Tshibvumo o vha o dowela u rafha notshi dakani la khamphani ya Mondi. Zwigili, tshinda na mazhana o vha a tshi vhuya nazwo a da a zwi rengisela vhoradzigoloi badani ya tshigontiri i fhiraho henefho tsini na kusi kwa hawe. Kha hu ri liñwe duvha a tshi khou rafha notshi dza tshimana, inwe notshi ya mbo di mu lumã kha thodzi ya ningo. O ri u fhufha ha tuwa Bele na notshi. O mbo di sia mulilo we a u funga kha tshidzabi a tshi khou kambisa notshi a songo u dzima. Vhunga wo vha u nwedzi wa Thangule, muya wa mbo da wa hwala tshidzabi itsho wa tshi posa mahatsini. Ha vuwa zhalinga, mipaini ya swa i songo swa. Tshibvumo o tou kweta ningo ngauri a zwo ngo divhea uri ndi ene muthomi wa mulilo. Arali zwi divhee ndi musu dzo tsha.

Hu na miri minzhi ine ya vha ya ndeme kha mutakalo wa vhatu, sa mutavhatsindi, murumbulashedo, musunzi, mulambadzea, nkhwé na minwe. Duvha le Lukhangasa a fhisá thavha ya Maranzhe, a tshi ri thakha yawe i wane luswu, Vho-Doyoyo vho tou lila sa nwana. Vha lile vha lile nga hone, mishonga ya u tshidza vhalaxwa vhavho vha do i wana ngafhi?

Kha Vho-Doyoyo a vho ngo tshinyalwelwa nga miri fhedzi, vho tshinyalelwa na nga zwikhokhonono zwi ngaho sa zwipande, zwine zwa vha na ndeme kha mithuso ya vhana. Hafha kha Vho-Doyoyo zwiñwe zwipuka zwituku na zwikokovhi zwi a vhlahwa, zwa hadzingwa, zwa kuyiwa, zwa vha mishonga i tshidzaho vhalwadze. Lukhangasa ho ngo vha kona, vha do tou zwi endela kule.

Mulilo wo fhisaho daka lothe la mibomo ya khamphani ya matanda ya Simunye wo tou thoma sa miswaswo. Ndo vha ndi khou reila golo ndi murahu ha inwe golo ya zwidakwa. Zwo tou bvula na dzihembe zwi tshi khou vhu thuthubisa, mabodelo na zwikotikoti zwi tshi poswa nda nga mafasitere. Ndo di lavhelesa zwine zwa khou itwa, tshiñwe tsha zwidakwa izwi tsha mbo di posa tshitommbi tsha fola nga fasitere. Tshitommbi itsho tsha wela kha khwakhwa na vhuṭasana ho omaho ha mibomo. Mulilo wa thoma u nzhangama. Ho fhela maduvha mana mulilo u sa sendelei, u tshi tou nga wo shelwa pharafeni. Tsimu dzothe dza mibomo dzo swa dza tou lore, khamphani ya vala, vhatu vha fhelelwa nga mushumo.

Dzila randavhula tharu dza mahatsi dza Vho-Mawelewele dzo swa nga madautsha. Rine ri tshi vuwa ro wana mulilo wa hone wo no thothela. A vho ngo kona u lamukisa tshithu na tshithi. Zwe zwa ri takadza ndi u vha vhona vho ima vho tungufhala mudini wa muhura wavho Vho-Tshigekhe, nga dzimbilu ra sokou ri tenda vho ponya, muthu ha rengwi. Mulilo wo fhisaho randavhula hedzi wo vha wo vhaswa nga vhashumi vha shumaho doroboni ya Driekoppies vhunga vhuriha ho vha ho dina maanda. Vho ri musi vha tshi namela bisi vha sia zwitoko zwi kha di nyengelela. Ho mbo di da tshidumbumukwe tsha hwala zwitoko zwi tsha zwi posa kha inwe ya dzirandavhula dza Vho-Mawelewele. Vhunga dzo vha dzi tsini na tsini dzo mbo di swa dzothe. Zwiñwe zwikegulu zwo vha zwi tshi vho thoma u amba mafhungo a sa divhalekani. Zwi tshi vho ri randavhula idzo dzo tou rwiwa nga ndadzi, na linwe na linwe dzo tou fhiswa nga vhaloi vhusiku. Muḍi wa Vho-Mawelewele wo tou fela u vha tsini na vhuimabisi, arali zwi songo ralo ndi musi phanzi iyi i songo vha wela.

Musiiwa ndi musidzanyana a re kha gireidi 4. O vha a tshi khou tamba na kurathu kwawe musi a tshi vhona buvhi tsini na tshitofu. A tshi ri a li rwe nga luswielo, la mbo di dzhena khadibogisini. O mbo di dzhia thanda ya metshisi a pferudzha uri a li fhisele nga ngomu khadibogisini. Mulilo u tshi duga a shavha nga u vhona mudugudugu wo no vha muhulu. Mulilo wo mbo di fara xaradeni, wa fara silini, nndu yothe ya swa. Naho vhatu vho lingedza u phalala zwo sokou sea zwi tshi tanama. Vhabebi vha Musiiwa vho tou founelwa vhe mushumoni, vha tou vhuya nga shishi.

Mulilo ndi mulanda wavhudi, kha ri u thonifhe, ri u shumise nga pfanelo.

1.1 Shumisani thebulu i re afho fhasi u sumbedza tshinyalelo yo vhangwaho nga mulilo:

Muvhangi	Tshiitisi	Tshinyalelo
1.1.1 ...	...	Nndu yo swa yothe.
1.1.2 Vhashumi vha Driekoppies	...	...
1.1.3 ...	...	...
1.1.4 ...	U toda luswu	...

(9)

1.2 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga *Ee* kana *Hai*, ni tikedze phindulo yanu:

1.2.1 Vho-Ludongo vho lifha mulandu nga tshelede ye vha bvisa banngani. (2)

1.2.2 Musiiwa ho ngo didina nga u dzima mulilo. (2)

1.2.3 Mulilo u konela nndu dza randavhula fhedzi. (2)

1.3 Ndi ufhio nwedzi une wa divhelwa muya? (1)

1.4 Ndi zwifhio zwi sumbedzaho uri Vho-Ludongo vho vha vha tshi khou hana u lifhela Vho-Mabuda tshinyalelo ye vha vha itela? (2)

1.5 Mafhungoni aya hu na lifanyisi lo talelwaho. Inwi sumbedzani u tea halo kha mafhungo haya. (2)

1.6 Hu na he muniwali a shumisa luambo lwa u sasaladza/nyefula o livhisa kha zwiwe zwigwada. Topolani huthihi. (2)

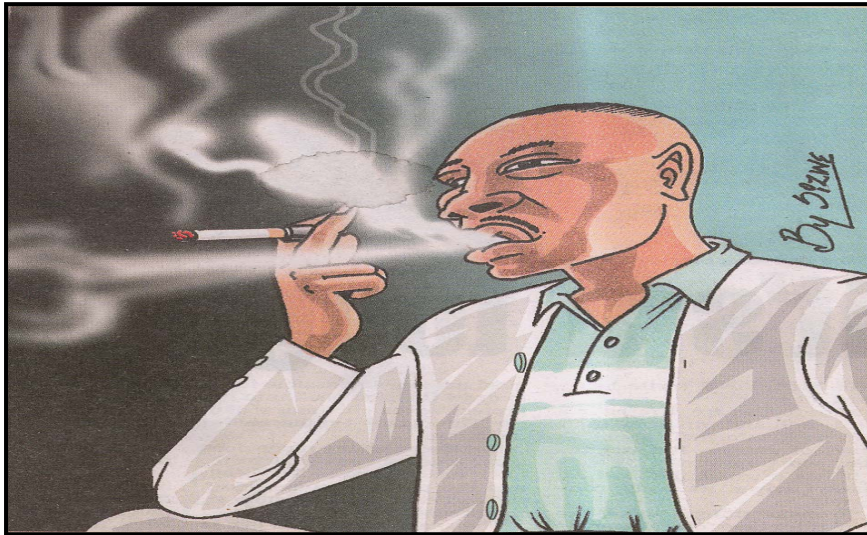
1.7 Ndi ifhio pfunzo ye na guda kha mafhungo aya? (2)

- 1.8 Kha vhavhangi vha mulilo vhe na vhala ndi ufhio we a sumbedzesa u sa londa? Tikedzani. (2)
- 1.9 Zwe zwa bvelela mutani wa Vho-Mawelewele vhaiwe vha tshi khoututuwedzwa nga mvelele vho zwi dzhiisa zwiinwe-vho. Ndi vhafhio nahone vho zwi dzhia nga ndila-de? (2)
- 1.10 Muṅwali u ambani a tshi ri: "Mulilo ndi mulanda wavhudi?" Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Nga maipfi a u bva kha 80 u ya kha 90 nweledzani zwine vhaswa vha dahela zwone fola. Nwalani mbuno dza sumbe dzi kha phara. Ni songo hangwa u nwalala tshivhalo tsha maipfi zwi tangini magumoni a manweledzo anu.

Kale fola lo vha li tshi kungedzelwa kha dzigurannya lo khodwa vhukuma lune zwa kunga. Mufumakadzi Vho-Nkosazana Zuma vho lwa na muhumbulo uyu nga nungo dzotha vha vhuya vha kunda. Namusi khungedzelo dzi re kha phakhethe dza fola a dzi kungi. U o wana ho walwa uri: "U daha fola hu do ni vhulaha, u daha hu vhangva vhulwadze ha khentsa, u daha hu na khombo", na zwiwe. Fhedzi naho zwo ralo, vhaswa a vha litshi u daha.

Musi ndi tshi tangana na vhaswa fhethu ho fhambanaho ndi a vha vhudzisa uri vha dahela mini. Madou ndi kutukana ku re kha gireidi 7 fhala phuraimari ya Mofolo. Kwone ku ri ku a daha ngauri khotsi akwo vha a daha. Mususumeli o no di tou vha khomba i si na vhukono. Khae zwa u firika zwo no tou vha makwandani. Ene u ri a sa daha a nwa a nga bora khonani dzawe. Hezwo u ri a hu na ane a nga mu bvisa khazwo. Vhabebi na vhagudisi vhawe vha a zwi divha. Mudanabu o thoma u daha e na minwaha ya tahe. Ene u ri o vha a tshi toda u pfa zwine vha hulanane vha khou difhelwa ngazwo. U daha ho mbo di shanduka dzema, ha tsha kona u litsha. Mpinga u kha gireidi 11 hene fha sekondari ya Ratshilumela. Ene u ri vhadededzi vha tshi funza vha a mu bora nahone vha mu vhangela tshiti rese na dzimbilaelo. U dibvisa kha vhuleme uvhu, u zwi kona nga u daha nga bureiki thukhu na khulwane. "Vhasidzana vha funa vha thannga vha no daha," Buli o ralo musi ndi tshi mu vhudzisa zwine a dahela zwone. Tshibotobote na Lumiladi vha ri fola ndi lavhudi, li a netulusa arali muthu o shumesa a vho pfa e na maanda maswa. Nne ndi tshee mutuku ndo vha ndi tshi daha. Ndo vha ndi khou dahela u sokou ita-vho zwiinwe zwine vhabebi vhangva vha si zwi fune uri ndi vha bwise mbanzhe.

Fola li na nikhothini ine ya vhangva khentsa na manwe malwadze ane a khou fhedza vhatu.

U daha ndi dzema/ndowelo mmbi. Vhaswa kha ri li furalele.

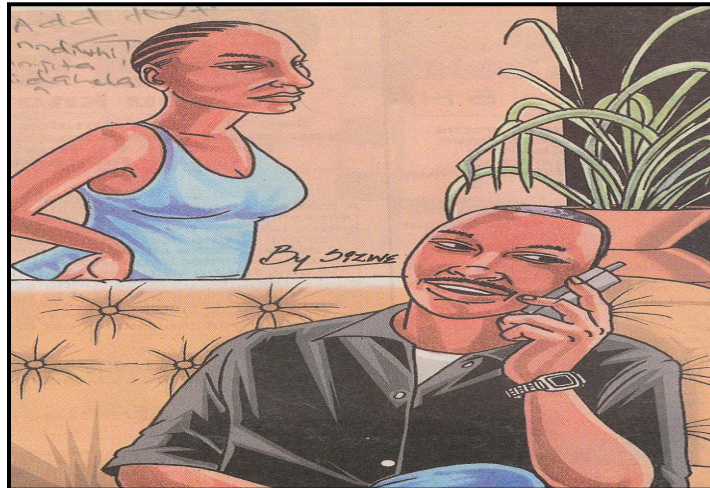
THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

3.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho:

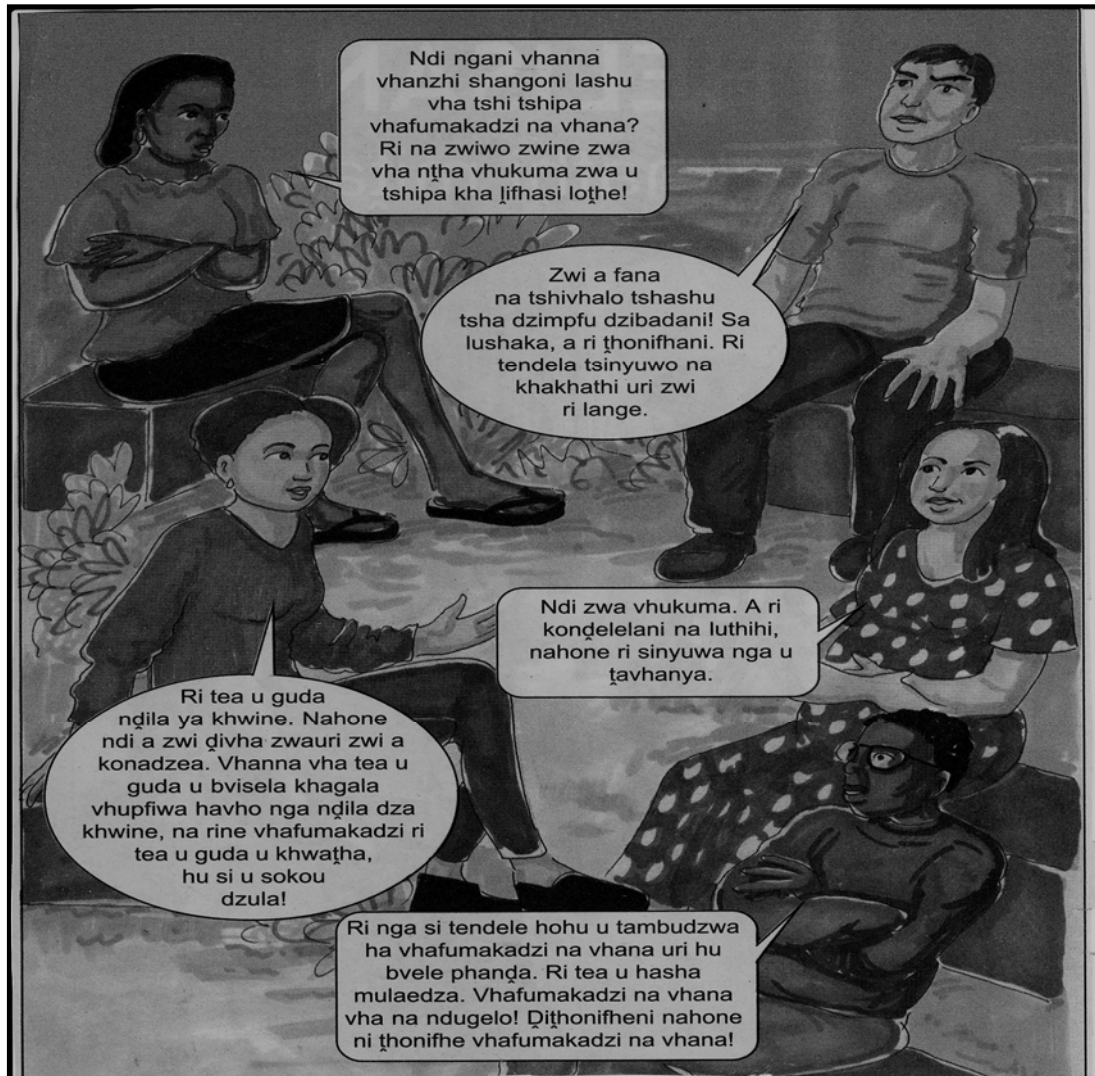

Thingothendeleki dzi disa phambano kha vhafunani. Musolwa o founelwa nga muiwe wa vhafunwa vhawe vha kale. Izwi zwo do vhaisa Masindi mufumakadzi wawe. O ri u pfa lutingo a nangavhedza, a vhandalala murahu ha sofa a tshi todou thetshelesesa zwi ambiwaho. Musolwa o vha a tshi tou nweiwela a dovha, ngeno Masindi o sokou duu! Ngoho maduna ha divhalekani.

- 3.1.1 Isani dzina **sofa** kha vhunzhi ni dovhe ni li shumise kha fhungo le na tou difhatela. (2)
- 3.1.2 Topolani **liitesa** ni li shumise fhungoni li pfalaho le na tou disikela. (2)
- 3.1.3 Shandulani fhungo ili li vhe kha khanedza:
Thingothendeleki dzi disa phambano kha vhafunani. (2)
- 3.1.4 Shandulani fhungo li tevhelaho li ye kha maitiitwa (phasivi):
Thingothendeleki dzi disa phambano kha vhafunani. (1)
- 3.1.5 Ni a tendelana na zwine lifurase lo talelwaho nga fhasi la amba zwone? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 3.1.6 Topolani linyanyu ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (1)

3.2 T̃alelani tshifanyiso itshi ni dovhe ni vhale na mafhungo a tshi tevhelaho uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho khatsho:

- 3.2.1 Mafhungo ane a khou ambiwa afha a elanafhi na ndayotewa ya shango ḁa Afrika Tshipembe? (2)
- 3.2.2 Fhungo '*Vhafumakadzi na vhana vha na ndugelo*', ndi fhungombumbano. Inwi vhumbani-vho fhungombumbano ḁanu ni sa kopololi ilo ḁe na ḁewa sa tsumbo. (2)
- 3.2.3 N̄walululani fhungo ḁi tevhelaho no shandula nzudzanyo ya maipfi hu u sumbedza khwaḁhisedzo: *Ri tea u hasha mulaedza*. (1)
- 3.2.4 Kha vhanna vha re afho kha tshifanyiso hu na muḁwe o ḁaho na fhungo ḁi sa elani na zwine zwa khou ambiwa. Topolani fhungo ilo ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)

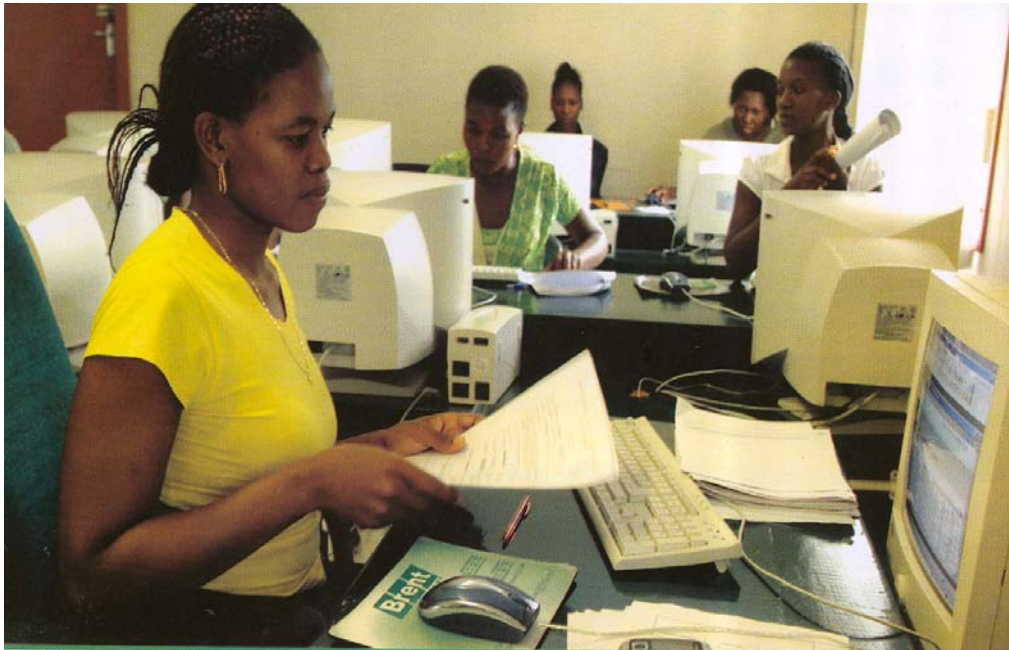
3.2.5 Topoloni ipfi lo nwalwaho li songo swaiwa, ni li n'wale lo swaiwa li fhungoni. (1)

3.2.6 Ipfi 'vha' ndi lipfanisi. Vhumbani fhungo lanu ni tshi khou shumisa lipfanisi ili. (1)

3.2.7 Shumisani litanganyi '*nahone*' u vhumba fhungo li pfalaho. (1)

3.3 Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho ni dovhe ni vhale na mafhungo a tshi tevhelaho:

MVELEDZISO LABOROTHARI YA KHOMPHUYUTHA

PFESANI:

1. Fungani khomphuyutha yanu.
2. Dzhenani kha 'Microsoft Word'.
3. Vulani faela ye na i vhulunga nga fhasi ha dzina lanu.
4. Swifhadzani ipfi le na n'wala sa thoho ya mafhungo anu.
5. Engedzani zwine na vhona zwi tshi khou tahela.
6. Vhulungani mushumo wanu fhasi ha **DZINA LANU**.

- 3.3.1 Mafhungo aya e na vhala ndi tsumbo ya linwalo la lushaka lufhio? (1)
- 3.3.2 Ho shumiswa limudi la lushaka lufhio? Tikedzani. (2)
- 3.3.3 Khephusheni ya kha itsho tshifanyiso ndi ifhio? (1)
- 3.3.4 No sedza ndaela i re afho ntha topolani hune na vhona mudededzi a tshi khou nea khwathisedzo. Ni tikedze phindulo yanu. (2)
- 3.3.5 Ndi vhufhio vhushaka vhu re hone vhukati ha mafhungo e na vhala na tshifanyiso? (2)
- 3.3.6 Ndi ngani ipfi 'micro softword' lo riwalwa nga ngomu ha zwidevhe? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA C: 30

MARAGAGUTE: 70